

Llys a Llan

*Colofn sy'n crwydro ar hyd
meysydd llên, crefydd a hanes
yng Nghaerdydd a'r Fro*

Yr Athro E. Wyn James

IOLO'R TWYLLWR A'R BARDD MAWR RHAMANTAIDD

R oedd Iolo Morganwg yn enghraifft o gamp a rhemp, os bu un erioed. Mae'n hynod addas mewn gwirionedd mai ef a fathodd y gair 'unigryw', oherwydd yr oedd ar ei ben ei hun mewn llawer ffordd.

Edward Williams oedd ei enw bedydd, ac fel yr awgryma ei enw barddol, un o Forgannwg oedd Iolo, ac o Fro Morgannwg yn benodol; yno y ganed ef, ym mhlwyf Llancarfan yn 1747, ac yno y bu farw, ym mhlwyf cyfagos Trefflemin yn 1826. Ond er iddo gadw ei gartref yn y Fro ar hyd ei fywyd, fe grwydrai'n helaeth ar hyd a lled Cymru a de Lloegr, gan dreulio cyfnodau estynedig yn Llundain, er enghraifft, heb sôn am ei ymweliadau â'i gyfeillion radicalaidd yn nhref ddiwydiannol fyrlymus Merthyr Tudful, lle y bu ei fab, Taliesin, yn cadw ysgol o 1816 ymlaen. Ond os crwydrai'n eang yn gorfforol, fe grwydrai'n ehangach fyth ym myd y meddwl a'r dychymyg, gan ymhyfrydu mewn 'codi cestyll yn yr awyr' (chwedl ei wraig, a adawyd yn aml mewn amgylchiadau truenus).

Saer maen oedd Iolo wrth ei alwedigaeth, fel ei dad a'i frodyr, ac mae enghreifftiau o'i waith crefftus i'w gweld yn y Fro hyd heddiw. Ni chafodd unrhyw addysg ffurfiol. Honnodd iddo ddysgu'r wyddor pan oedd tua phedair blwydd oed, wrth wyllo ei dad yn torri llythrennau ar gerrig beddau. Ond llwyddodd i ymdrwytho mewn rhychwant rhyfeddol o feysydd, gan gynnwys nid yn unig hanes a hynafiaethau, barddoniaeth a beirniadaeth lenyddol, ond pynciau mor amrywiol â mathemateg, botaneg, pensaernïaeth, amaethyddiaeth, daeareg, cerddoriaeth a garddwriaeth, gan ychwanegu hefyd Ladin a Ffrangeg at ei Saesneg a'i Gymraeg. Mewn gair yr oedd Iolo yn athrylith. Ond fel y dywedodd yr Athro Bobi Jones un tro, yr oedd Iolo hefyd yn 'athrylith o ffugiwr [...] a'i twyllodd ei hun i raddau' (gweler <http://www.rmjones-bobijones.net/llyfrau/lolo.pdf>).

Fel sy'n ddigon hysbys erbyn hyn, dan ddylanwad ei gariad angerddol at ei sir enedigol, heb sôn am ddylanwad lodnwm, fe ailgreodd Iolo hanes Cymru a'i llenyddiaeth gan osod Morgannwg yn berl gwychaf oll yng nghoron ein hanes a'n llên. Yn wir, aeth John

Morris-Jones mor bell â dweud, 'Un amcan mawr oedd iddo drwy'i fywyd: dyrchafu Morganwg a darostwng Gwynedd! Ac er i nifer hyd yn oed yn ei ddydd ef ei hun amau rhai, o leiaf, o'i honiadau, oherwydd gwybodaeth ddihafal Iolo am gynnwys y llawysgrifau hynafol a oedd, cyn dyddiau'n Llyfrgell Genedlaethol, ar wasgar ar hyd a lled y wlad, ac oherwydd ei allu fel ffugiwr ac fel bardd, yr oedd yn ganrif a rhagor ar ôl marw Iolo cyn i academyddion lwyddo i ddangos cymaint o ffugiwr ydoedd.

Y ffigur allweddol yn hynny o beth oedd un o ysgolheigion mwyaf y Gymraeg, yr Athro Griffith John Williams (1892–1963) o Ysgol y Gymraeg ym Mhrifysgol Caerdydd (fel y'i gelwir bellach), a dreuliodd ei yrfa gyfan yn ceisio didoli gwir hanes Cymru, a gwir draddodiad llenyddol Morgannwg yn arbennig, oddi wrth ffugiadau Iolo. Trwy waith ditectif G. J. Williams, yn bennaf, mae prif rediad ffugiadau Iolo yn glir bellach; ond am fod ei ffugiadau mor gywain, am fod hedyn o wir yn aml iawn yng nghanol y tyfiant gau, ac am fod Iolo (yng ngeiriau cofiadwy yr Athro Gwyn Thomas) 'fel octopws mawr yn chwistrellu inc i eglurder y dyfroedd', y canlyniad yw y bydd nithio'r gwir oddi wrth y gau yn orchwyl parhaus tra bydd astudio ar ein hanes a'n llên yn achos y manau niferus hynny lle y rhoddodd Iolo ei fys yn y brywes.

Mae cryn sôn y dyddiau hyn am hanes ac arwyd, ac am yr angen i adlunio ein hanes ac i ailgioriannu ein horiel o arwyd er mwyn adlewyrchu ein gwerthoedd a'n byd-olwg cyfoes. Mae'n bwnc o'r pwys mwyaf (fel y ceisiais ddadlau yn y gyfrol *Glyndŵr a Gobaith y Genedl*), oherwydd y mae cynnal 'cof cenedl' – llunio ac adrodd ein 'stori' o'r newydd ym mhob cenedlaeth, a hynny yn y ffordd ac o'r ongl y byddem am i'n pobl ni ein hunain ac eraill ei chlywed – yn hanfodol i hunaniaeth a pharhad unrhyw genedl a chymuned. Dyna y ceisiodd Iolo ei wneud yn ei ddydd ef, wrth gwrs – er mewn ffordd fwy 'creadigol' na'r cyffredin! Ac fel Owain Glyndŵr o'i flaen, y mae Iolo'n enghraifft nodedig o'r ffordd y gall portreadu rhywun newid yn fawr iawn o gyfnod i gyfnod.

Yn ei ddydd ei hun ac am flynyddoedd wedyn, dyn digon ecentrig a checrus oedd Iolo yng ngolwg llawer. Yna, wedi datgelu ei ffugiadau, bu dan gabl yn

gyffredinol am lawer blwyddyn, a chael ei labelu'n dwyllwr. Ond ers rhai blynyddoedd bellach, aeth lolo'n eilun i nifer cynyddol, a rhai'n cyfeirio ato fel 'arwr ar gyfer ein hoes ni' oherwydd ei radicaliaeth a'i heddychiaeth. Mae'n arwyddocaol, er enghraifft, yn y condemnio (cyfiawn) diweddar ar Thomas Picton a'i driniaeth greulon o gaethweision yn y Caribî, fod sawl un wedi argymhell mai cerflun o lolo, 'Bardd Rhyddid', a ddylai gael ei osod yn lle'r cerflun o Picton yn Neuadd y Ddinas yn Mharc Cathays.

Fel popeth yn achos lolo, nid yw'r awgrym hwnnw heb ei broblemau, oherwydd nid yw hanes ymwneud lolo â chaethwasiaeth yn un syml. Mae anghysonderau a chymhlethodau yn nodweddu pob un ohonom, wrth gwrs, ond yr oedd hynny'n wir am lolo i fesur anghyffredin. Ef, wedi'r cyfan, yw'r gweriniaethwr pybyr a alwodd ei hun yn 'his most humble servant, Edward Williams' wrth gyflwyno ei gyfrol o gerddi Saesneg 'to his royal highness George Prince of Wales', ac ef yw'r heddychwyr mawr a ganodd gân Saesneg i'r 'Glamorgan Volunteers' a anogai godi cledd miniog yn erbyn unrhyw elyn a feiddiai osod ei droed ar fodfedd o'n harfordir. Nid rhyfedd i Ambrose Bebb ddweud am lolo, ei fod yn ymddangos 'mor anwadal â cheiliog rhedyn'.

Ymhlith y rhai a danysgrifiodd i gyfrol lolo, *Poems, Lyric and Pastoral*, yn 1794 yr oedd ei dri brawd, a oedd erbyn hynny wedi ymfudo i Jamaica. Aethant yn gyfoethog yno, ac yr oeddynt ganddynt lawer o gaethweision. Roedd lolo yn daer iawn ei gondemniad o gaethwasiaeth; ond er iddo fynnu na dderbynai'r un geiniog gan ei frodyr am mai 'gwerth gwaed' oedd eu cyfoeth, y gwir yw iddo nid yn unig dderbyn arian o ewyllys un o'i frodyr, ond iddo fynd i'r gyfraith er mwyn sicrhau ei fod yn cael yr etifeddiaeth honno.

Wrth fynd heibio, mae'n werth ychwanegu mai ymgeisydd cryfach o dipyn na lolo i gael cerflun ohono wedi ei osod yn lle un Thomas Picton yn Neuadd y Ddinas fyddai radical arall o ddwyrain Morgannwg, sef Morgan John Rhys (1760–1804) o Lanbradach. Gwnaeth lawer iawn mwy, yn ymarferol, na lolo i danio'r ymgyrch a gododd yng Nghymru erbyn yr 1790au i ddileu'r gaethfasnach. (Am ragor o fanylion, gweler f'erthygl arno yn y gyfrol *Canu Caeth*, gol. Daniel G. Williams.)

Perygl pob dyrchafu ar 'arwr' yw hawlio gormod; a dyna yn sicr sy'n wir am yr hyrwyddo diweddar ar lolo fel 'arwr ar gyfer ein hoes ni'. Trwy ei ffugiadau – ac yn arbennig, efallai, trwy'r greadigaeth ryfeddol honno, 'Gorsedd Beirdd Ynys Prydain' – bu ei ddylanwad yn drwm ar ein dychymyg cenedlaethol. Ond er pwysiced ei ddylanwad yn achos canfyddiad pobl o'n hiaith a'n llên a'n hanes yn ystod y 19eg ganrif, pur ddiddylanwad fu lolo fel arall yn ystod y ganrif honno. Yn achos twf radicaliaeth, er enghraifft, gallai R. T. Jenkins – a fu'n athro yn Ysgol Uwchradd Caerdydd rhwng 1917 ac 1930 cyn cael ei benodi'n ddarlithydd yn Adran Hanes Cymru yn y Brifysgol ym Mangor – ddweud mai 'diddorol yn hytrach na phwysig ydyw lolo ym myd gwleidyddiaeth', gan ddadlau mai'r 'digwyddiad mawr yn hanes gwleidyddiaeth Cymru' oedd radicaiddio'r Methodistiaid.

Ond yr hyn sydd wedi fy synnu fwyaf yn yr hyrwyddo diweddar ar lolo fel arwr yw'r diffyg sylw cymharol iddo fel bardd Cymraeg, oherwydd yr oedd lolo yn fardd mawr – yn fardd rhamantaidd o'r radd flaenaf, yn wir. Gellid dadlau mai dyna ei gyfraniad gwychaf a mwyaf arhosol, ac at hynny y dychwelwn y tro nesaf, os byw ac iach.